

VƏTƏN SƏNİ UNUTMAYACAQ, BİR GÜN BAĞRINA BASACAQDIR...

Ceyhun Hacıbəyli

Bu dəyərli fikirlərin müəllifi ömrünün 43 ilini mühacirətdə keçirmiş və qərrib ölkədə də əbədiyyətə qovuşaraq, orada dəfn edilmiş, azadlıq mücahidi, böyük ədib Ceyhun bəy Hacıbəylinin yaxın dostlarından biri, doktor Əziz Alpautdur. Ə.Alpaut Ceyhun bəyin vəfatı ilə bağlı "Mücahid" (yanvar-fevral 1963-cü il) adlı məcmuədə yazırdı: "... Nur içində yatasan, sevimli ağabəyimiz! Vətən səni unutmayacaq, bir gün bağrına basacaqdır".

Bəli, Əziz Alpautun uzaqgörənlikdə söylədiyi həmin gün gəldi. Yazıçı, publisist, tərcüməçi, diplomat, ictimai xadim, mədəniyyətimizin xaricdəki yorulmaz təbliğatçısı Ceyhun bəy Hacıbəyli uzun ayrılıqdan sonra, daim həsrətlə yaşadığı doğma vətəninə ədəbi irsində dönərək özünə həmişəlik məskən salmışdır.

Doğrudur, Ceyhun bəy sağlığında canından çox sevdiyi Azərbaycana qayıda bilmədi. Cismi də qürbətə qaldı. Lakin onun zəngin irsi bu gün vətəndədir. Və xalqımız buna görə gözəl insan, böyük vətəndaş, əvəzsiz ziyalı Ramiz Abutalıbova minnətdardır. Məhz onun sayəsində Ceyhun bəyin arxivi Azərbaycana gətirilərək, tədqiqatçıların ixtiyarına verildi. Hazırda C.Hacıbəylinin irsinin bütöv bir qismi Salman Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində, 649 sayılı fondada mühafizə olunur.

Həqiqətən, vətən bu böyük şəxsiyyəti bağrına basmışdır. İndi

onun yubileyi vətənda, ölkə başçısının sərəncamı ilə rəsmi surətdə qeyd olunur, əsərləri nəşr edilir və s.

Bu günlərdə çox hörmət bəslədiyim ziyalılarımızdan biri, C.Hacıbəylinin həyat və yaradıcılığının dəyərli tədqiqatçısı, tanınmış alim Abid Tahirli yenica işiq üzü görmüş iki kitabı – Ceyhun Hacıbəylinin "Bir il xəyallarda... və bütöv bir ömür" memuarını, eləcə də "Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri"ni mənə hədiyyə etdi. Hər iki kitab tükənməz sevgi ilə nəfis şəkildə hazırlanıb nəşr olunmuşdur. Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranış tarixində silinməz izlər qoymuş Ceyhun Hacıbəyli kimi şəxsiyyətlərin daha geniş təbliği baxımından bu nəşrlər olduqca əhəmiyyətlidir və 100 illiyə dəyərli ərməğandır.

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası seriyasından olan "Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri" Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən nəşr edilmişdir. Cildin baş redaktoru – akademik İsa Həbibbəyli, məsul redaktoru – filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nikpur Cabbarlı, tərtib edən, ön sözün və qeydlərin müəllifi – filologiya elmləri doktoru Abid Tahirli.

“ 367 səhifədən ibarət kitaba Ceyhun bəy Hacıbəylinin Parisdə müxtəlif illərdə qələmə aldığı və xarici mətbuatda dərc etdiyi hekayələri, sinopsisləri – "Müəzzinin lənəti", "Baş tutmayan ziyarət", "Stalinin öpüşü və ya staxanovçu Fatimə", "Nejdanovun işi"; elmi araşdırmaları – "Qarabağın dialekt və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)", XIX əsrin azərbaycanlı tarixçisi Abbasqulu ağa Bakıxanov"; publisistik yazıları – "Şamaxı məhkəməsi, yaxud bir xainin mükafatı", "Əhməd Cavad faciəsi", "SSRI-də ziyalılar", "İlk Azərbaycan operası necə yarandı", "Bir il xəyallarda... və bütöv bir ömür" memuarı, eləcə də Ceyhun Hacıbəylinin 125 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 19 noyabr 2015-ci il tarixli sərəncamı və Abid Tahirlinin "Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılıq yoluna bir nəzər" adlı maraqlı ön sözü salınıb.

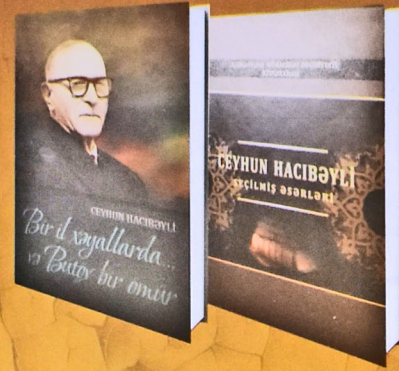
Kitabda çap olunan C.Hacıbəylinin "Şamaxı məhkəməsi, yaxud bir xainin mükafatı", "Əhməd Cavad faciəsi" məqalələrindən başqa (onlar Azərbaycan türkcəsində qələmə alınmışdır – S.Q.), bütün yazıları fransız və rus dillərindən tərcümə edilmişdir. "Qarabağın dialekt və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)" əsərini filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Bayram Ağayev, "İlk Azərbaycan operası necə

yarandı" məqaləsini rus dilindən Oktaedr Qabeləli, digər yazıları isə Mirzabala Əmrəhov fransızcadan dilimizə çevirmişlər.

Ceyhun bəyin bütün yazıları, istər hekayə və sinopsisləri, istər publisistikası, istər elmi araşdırması, istərsə də memuarı ictimai-siyasi və ideoloji cəhətdən çox dəyərlidir və bu gün də aktualdır. C.Hacıbəyli qələmindən çıxan bütün əsərlər maraqla oxunur və düşündürür. Sanki tariximizi vərəqləyir, Azərbaycanın başına gətirilən müsibətləri görür, faciəli situasiyaların şahidi oluruq. Müəllif tərəfindən ürəkaçını ilə qələmə alınmış bu yazıları oxucu da həyəcanla mütaliə edir və həmin acınacaqlı illəri yaşayır.

Azərbaycan mədəniyyətinin, tarixinin inkişafı və təbliği sahəsində də Ceyhun bəy yorulmadan fəaliyyət göstərmişdir. Məsələn, hələ Bakıda yaşadığı illərdə böyük qardaşı, dahi bəstəkarımız Üzeyir bəy Hacıbəylinin bütün Şərqi aləmində ilk operası olan, bu il yaranmasının 110 illiyini qeyd etdiyimiz "Leyli və Məcnun" əsərinin ərəsəyə gəlməsində iştirak edib. Onu sonralar, Fransada yaşadığı illərdə fransızcaya çevirib. Parisdə Ü.Hacıbəylinin dünya şöhrətli "Arşin mal alan" operettasını firəng dilinə tərcümə edərək elə orada "Femina" teatrında tamaşaya qoyub. Mədəni irsimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz və s. mövzularda müxtəlif səpkili məqalələr yazıb.

C.Hacıbəylinin "İlk Azərbaycan operası necə yarandı" məqaləsi də Fransada qələmə alınıb. Bizim üçün çox önəmli olan bu məqalədə müəllif, qardaşı Üzeyir bəyin bu opera üzərində nə qədər gərgin çalışdığını dənə-dənə vurğulayır. Özünün də operadakı iştirakından bahs edir. Əsərin yaranması, məşqlərin keçirilməsi, tamaşanın uğurlu alınması baxımından məqalədə maraqlı faktlarla rastlaşırıq. Lakin əhəl vaxtlarında, hafizəsində arxalanaraq yazdığı üçün Ceyhun bəy burada bəzi unutanlıqlara yol vermişdir. Məsələn, Məcnunun ilk ifaçısının adını Hüseyin qulu yox, Məmməd Hüseyin Sarablı, Leylinin birinci ifaçısı Əbbürrəhım Fərəcovun (Əbdürrəhım Fərəcov) əvəzinə Əhməd Bədəlbəyli yazıb. Doğrudur, Əhməd bəy Ağdamski (Bədəlbəyli) operanın ikinci tamaşasından etibarən Leyli obrazını yaratmışdır. Amma Leylinin ilk ifaçısı deyil. Operanın ilk dirijoru kimi Üzeyir bəy Hacıbəylini göstərib. Halbuki, ilk tamaşada Üzeyir bəy orkestrdə birinci skripkanın partiyalarını çalırdı. Əsərdə ilk dəfə dirijor pultu arxasında böyük dramaturqumuz Əbdürrəhım bəy Haqverdiyev durub. Sonrakı tamaşalarda isə Ü.Hacıbəyli özü orkestri idarə

etmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, qo yazı Ceyhun bəyin qələmindən çıxdığı üçün çox qiymətlidir.

Böyük tədqiqatçının elmi araşdırması olan "Qarabağın dialekt və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)" əsəri də Qarabağın xalq yaradıcılığının tədqiqi və təbliği baxımından olduqca dəyərlidir. Bu əsəri Ceyhun bəy 1935-ci ildə Parisdə fransız dilində nəşr etdirmişdir. Araşdırma söznü, giriş də daxil olmaqla otuz üç bölmədən ibarətdir: "Tap-baca", "Alliterasiya", "Qafiyəli xalq deyimləri", "Xalq məzhəkələri", "Uşaq kompozisiyaları", "Qafiyə oyunları", "Beşik nəğmələri", "Ağ-lar", "Yerli şəxsiyyətlər haqqında məzəli və ya bəmərə lətifələr", "Ev heyvanlarının adları", "Ailə üzvləri və qohumlar", "Müraciət formaları", "Zarafatlar", "Oyunlara giriş", "Hekayətlərə giriş", "Arvadlar haqqında", "Mövsüm zarafatları", "Bir neçə şikəstə", "Bayatılar", "Alqışlar", "Qarğışlar və xüsusilə qadınlar arasında işlənən pis niyyətli arzulər", "Xüsusilə uşaqlara müraciətlə söylənən qarğışlar", "Yalvarışlar", "Hədə-qorxu", "And içmək, inandırmaq", "Oxşatmalar", "Tərifləmələr", "Xasiyyətlər", "Bir neçə səciyyəvi ifadə". C.Hacıbəylinin bu araşdırması Qarabağın dialekt və folklorunu mənimsəmək üçün çox dəyərli mənbədir. Azərbaycan xalq yaradıcılığının öyrənilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

C. Hacıbəylinin 235 səhifəlik "Bir il xeyallarda... və bütöv bir ömür" memuarı yorulmaz tədqiqatçı Abid Tahirinin "Xəyal və həqiqətlərin bədi-publisistik təcəssümü" sərəlvəhəli ön sözü ilə başlayır. Ədibin xatirələrini oxuyarkən müəllifin mühacirət həyatının nə qədər keşməkeşli, əzəbli olduğu açıq-aydın görünür. Yuxularını ədəbi priyom kimi qələmə alan Ceyhun bəy əslində yaşadığı bütün bir ömrü vərəqləyir. O yazır: "... Özüm özümü inandırmağa çalışırdım ki, bu qəddar gerçəklik, sadəcə, bir xülyədir və mənim əsl həyatım yuxularda keçən həyatdır". Daha sonra qeyd edir: "Mənim üçün "yuxu kultu"nda (yuxuya pərəstiş) qənaətə gəldiyim daha bir izahat var: ailəmizdə yuxuların oynadığı rol çox önəmli idi. Hətta belə də demək olar ki, həyatımızın özü yuxulardan köçürülmüşdür.

1941-ci ildə, İkinci Dünya müharibəsində Ceyhun bəyin böyük oğlu, tayyaraçı Ceyhun (Ceyçik) faciəli şəkildə həlak olur. Bu itkidən həssas qəlbli ata ciddi sarsıntı keçirir. Ömrünün sonuna kimi oğlunun yoxluğu ilə barışa bilmir. O, "Bir il xeyallarda... və bütöv bir ömür" memuarını elə

bələ də başlayır: "Sonuncu Dünya müharibəsində tələyin vurduğu amansız zərbə bənimdə reallığı dümanlandırdığı səbəbindən, mən yuxuların ağısında daha sakit bir sığınacaq tapmağa çalışırdım".

Yadımdadır, Üzeyir bəyin baldızı oğlu, böyük sənətkarın şəxsi katibi, Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyinin yaradıcısı və direktoru olmuş Ramazan Xəlilov danışırdı ki, 40-cı illərdə Fransadan Bakıya gələn bir xanım Ü.Hacıbəyliyə Ceyhun bəyin oğlu Ceyçikin itkisini çox pis keçirdiyini, özündə olmadığını, depressiyaya düşdüyünü söyləmişdi. Bu xəbər Üzeyir bəyə ikiqat dərd idi. Qayğıkeş insan olan Ü.Hacıbəyli gecə-gündüz Ceyhun bəyi düşünür və onu bu vəziyyətdən çıxarmağın yollarını axtarırdı. Lakin məsafənin uzaqlığı onu çıxılmaz vəziyyətə salmışdı. Əli qardaşına çatmırdı. Bu da onu çox üzürdü. Doğrudur, Ceyhun bəy Hacıbəyli kritik vəziyyətdən çıxdı. Lakin oğul itkisi onu ömrünün sonuna qədər müşayiət elədi.

Ceyhun bəy Hacıbəyli memuarında atasını, anasını, bacılarını, yaxınlarını xatırlayır. Anası və ortancıl qardaşı Üzeyir bəyi isə tez-tez yadına salır. Anası Şirinbəyim xanımın vəfatı xəbərini Polşada, dostlarından eşitdiyini yazır: "Məni 30 il gözləyəndən sonra, bu bədbəxt müharibə başlamazdan az əvvəl, 1939-cu ildə anam söndü". Böyük ədibin Bakıya gətirilən arxivindəki saralmış bir qəzet parçasına kövrəlmədən baxmaq mümkün deyil. Bu, anası Şirinbəyim Əliverdiyevlə Hacıbəylinin vəfatını bildirən elan və Üzeyir Hacıbəyliyə verilən başsağlıqlardır. Onun bir kənarında əski əlifba ilə "Kommunist", 6 may 1939-cu il yazılmışdır. İlk baxışda kiçik görünən bu qəzet parçası vətəninə, ailəsinə, doğmalarına uzun illər həsrət qalan oğula böyük bir itkidən xəbər verirdi. Ceyhun bəy nənəsinin (onlar analarına nənə deyər müraciət edirdilər – S.Q.) ölüm xəbərini bildirən bu qəzet parçasını qürbətə uzun illər ana həsrəti ilə qovrulmuş saxlamışdı. Tələyin hökmünə bax ki, saralmış qəzet parçası illər sonra bu böyük şəxsiyyətin Fransadakı arxivindən bütün irsi ilə bərabər yenidən doğma məmləkətə dönüb vətəndə özünə əbədi ünvan tapdı.

Ceyhun bəy Hacıbəyli vəfatından iki il əvvəl memuarında yazırdı: "Ayrılığın qırx birinci ilini yaşayırsan. Sən onları bir daha görmədin və heç vaxt da görməyəcəksən: səninkilər – istər kişi, istər qadın – bir-bir yoxa çıxırlar...Və sən özün də..."

“ C.Hacıbəylinin yaradıcılığı ilə tanış olarkən onun böyük qardaşı Üzeyir bəy kimi xalqına, millətə, vətəninə bağlı, qorxmaz, cəsəratli, qürurlu, həssas, ölkəsinin müstəqilliyi, istiqlalı uğrunda daim çalışan və mübarizə aparan bir vətəndaş olduğunu görürük. Yazıları başdan-baş mübarizlik ruhundadır. O, azad Azərbaycan uğrunda var qüvvəsi ilə çalışmış bir mücahiddir. Yazıları ilə Cümhuriyyətimizi işğal edənlərə, qondarma so-

Niyazi və Timurçin. Paris, 1960-cı illər

sializm cəmiyyətinə qarşı vuruşur. Avropada tariximiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz üçün çalışmaları, gördüyü mühüm işlər, apardığı təbliğat, göstərdiyi fəaliyyət, birliyə təşəbbüs yazılarında aydın şəkildə sezlənməkdədir.

Hətta vəfatından üç gün əvvəl yaxın dostu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili işlər naziri olmuş Mustafa Vəkioloğlu 19 oktyabr 1962-ci il tarixli məktubunda belə yazırdı: "Pək möhtərəm qardaşım, Mustafa bəy! Çox böyük təəssüflə elan etməliyəm ki, sizləri ziyarət etmək mənə mümkün olmayacaq. Qəlb xəstəliyinə mübtələ oldum, hətta ayaq üstə qalmaq mənə yasaqdır. Çox gözlədim, bir yaxşılıq hasil olmadı. Mualicə edirlər, lakin qəlb xəstə olduğundan təkrar nə yapa bilərlər ki? Krizlər olur, çox fəna hələyəm. Bunu da söyləməliyəm ki, ilk əlamət temmuzun (iyul – S.Q.) 8-də Paris Bloku iclasında baş verdi. İndi hərdən bir həmin qəlb sıxıntısı təkrarlanır.

Çox-çox təəssüf! Hər halda siz görüşlərinizi keçirin və mühacirətin bir yere toplanmasına say edin, bu, mühümdür.

Əllərinizi sıxaraq, hamınıza dərin sevgilərimi izhar edirəm. Ceyhun".

Bu məktubu yazdıqdan üç gün sonra, 22 oktyabr 1962-ci ildə Ceyhun bəy 71 yaşında infarktdan Parisdə vəfat etmişdir.

Bildirmək istərdik ki, "Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri" kitabında Ceyhun bəyin vəfatı tarixi 2 oktyabr 1962-ci il kimi getmişdir. Görünür texniki səhvdir. Yaxşı olar ki, dəyərli kitablarda belə yanlışlıqlara yol verilməsin. Çünki gələcək nəsillər bunları təkrar edəcək və məxaz kimi də bu kitabları göstərəcəklər.

Lakin bununla yanaşı, xüsusi olaraq vurğulamalıyıq ki, haqqında söhbət açdığımız bu kitabların nəşri Ceyhun bəy Hacıbəylinin həyat və yaradıcılığının araşdırılmasında, tədqiqi və təbliğində mühüm addımlardan biridir. İnanırıq ki, bu şahidəki gərəklili və dəyərli fəaliyyət ardıcıl davam edəcək, böyük söz ustasının, qüdrətli qələm sahibinin irsinin xalqa çatdırılması uğurla həyata keçiriləcəkdir.

Səadət Qarabağlı,
Üzeyirbəyşünas

Səadət Niyazi, Ceyhun və Zülfiqar Hacıbəyilər. 1907-ci il